

Τρύφωνος Τσομπάνη

**«ΣΟΙ ΠΡΟΣΦΕΡΟΝΤΕΣ ΚΑΤΑ ΠΑΝΤΑ
ΚΑΙ ΔΙΑ ΠΑΝΤΑ»**

Θεσσαλονίκη 2018

**«Σοί προσφέροντες κατά πάντα
καί διά πάντα»**

Τα λειτουργικά μας κείμενα, συχνά, θέτουν προ οφθαλμών μας το θέμα της παροντοποίησης των εσχάτων, αλλά κυρίως και πρωτίστως όλων αυτών που έγιναν «ὑπέρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς καί σωτηρίας» πριν από δύο χιλιάδες τόσα χρόνια και όχι μόνο επαναφέρουν στη μνήμη, «μεμνημένοι τοίνυν», αλλά απαιτούν να βιώσουμε τα της θείας λατρείας με ρυθμούς ουράνιους στη γη μας. Ἐτσι κατανοεῖται το γεγονός ότι συχνά σε ευχές και ὕμνους, ακούμε τις λέξεις «νῦν αἱ δυνάμεις», «πᾶσαν νῦν βιωτικήν», «σήμερον γεννᾶται ἐκ Παρθένου», «σήμερον τῶν ὑδάτων ἀγιάζεται ἡ φύσις», «σήμερον κρεμᾶται ἐπί ξύλου», «ἄνω σχῶμεν», «εὐχαριστήσωμεν», «ἔχομεν πρός τόν Κύριον», «βοῶμεν καί λέγομεν», «ἔτι προσφερομέν σοι» κ.λπ. Οι λέξεις και οι εκφράσεις αυτές είναι τα κλειδιά με τα οποία μπορούμε να ξεκλειδώσουμε ένα κείμενο και να μπούμε στην ουσία του και στη στοχοθεσία του. Ο τονισμός επομένως αυτών των φράσεων και η υπογράμμιση ότι στη λατρεία μας παρελθόντα, παρόντα και μέλλοντα συμπλέκονται σε μία θαυμαστή ενότητα, με σκοπό να βοηθήσουν τον πιστό να γίνει ένας πραγματικός συνδαιτυμόνας του Δείπνου, που δεν είναι απλά μία αν-

θρώπινη υπόθεση, αλλά είναι η μετοχή σε εκείνο το Δείπνο του Κυρίου που σημάδεψε την ιστορία μας και τη ζωή μας. Το χρονικό επίρροημα «νυν», λέει ο καθηγητής Ιωάννης Φουντούλης, το βρίσκομε σε όλες τις λειτουργίες που προήλθαν από μετάφραση των βυζαντινών ελληνικών λειτουργιών, όπως στη Σλαβονική (νύνιε), στη Ρουμανική (άκουμ), και στην Αραβική (αλ-ανα). Έτσι ψάλλονται ακόμα και σήμερα σε αυτούς τους λαούς¹.

Ο λόγος της λατρείας έρχεται να υπηρετήσει διακονικά την υπόθεση της σωτηρίας μας και αξίζει τον κόπο να στεκόμαστε με ιδιαίτερη προσοχή στις λέξεις που δεν πληγώνουν την αλήθεια και δεν παραπέμπουν κάπου αλλού, παρά μόνο στο παρόν, στο σήμερα, και στα έσχατα. Οι λέξεις έχουν βαρύτητα και κουβαλούν βίωμα και εμπειρία.

Αναμφίβολα οι πολλαπλές εκδόσεις των κειμένων και η παρέμβαση του ανθρώπου, που δρα με δοκησιοσοφία κάποιες φορές, επιφέρουν αλλαγές ή και νοηματικές αλλοιώσεις των κειμένων, και παρά το ότι γνωρίζουμε την αλήθεια και το σωστό, υπερισχύει η συνήθεια και το κακώς νοούμενο έθος. Όμως η προσφυγή στις πηγές και τα αυθεντικά κείμενα της χειρόγραφης παράδοσης είναι πάντα εκεί, για να μας επαναφέρει στην τάξη και να υπογραμμίζει το χρέος της πιστότητας στην παρά-

1. Απαντήσεις εις Λειτουργικάς απορίας, εκδ. Αποστολικής Διακονίας, Αθήνα 1994⁴, σ. 137.

δοση, πέρα από ατομικές ή άλλες αντιλήψεις που προκαλούν ρήγμα στην κειμενική παράδοση, κυρίως του λειτουργικού λόγου. Είναι γνωστό άλλωστε ότι ακόμα από το 1932 το Οικουμενικό Πατριαρχείο συνέστησε ειδική επιστημονική επιτροπή με σκοπό, πέρα από την έκδοση των λειτουργικών βιβλίων, τη μελέτη και «τὴν ἀπαλλαγὴν τυχόν μελετωμένης νεωτέρας ἐκδόσεως τῶν λειτουργικῶν βιβλίων ὑπὸ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἀπὸ τῶν παρεισφρυσάντων ἐκ τῆς προηγουμένης ἐκδόσεως τυπογραφικῶν σφαλμάτων ἢ ἄλλων τινῶν κηρῶν ἀλλοιουσῶν τὴν ἔννοιαν τοῦ κειμένου»². Βεβαίως το ἔργο της επιτροπῆς δεν ολοκληρώθηκε ἀλλὰ ἀπὸ τὴν προσπάθεια αὐτὴ καὶ τὴν ἐρευνα ἐμείνε ἡ ἐργασία ἐνὸς μέλους τῆς επιτροπῆς, τοῦ καθηγητοῦ Παναγιώτη Τρεμπέλα, ὁ ὁποῖός μας κληροδότησε τὸ ἔργο του «Αἱ τρεῖς Λειτουργίαι» (1935) καὶ τοὺς δύο τόμους τοῦ «Μικροῦ Εὐχολογίου» (1950-1955). Σχετικὰ ἐπίσης με τὸ θέμα τῆς ἀναθεωρήσεως τῶν λειτουργικῶν βιβλίων καὶ τῆς διόρθωσης ἀβλεπτημάτων καὶ λαθῶν ἐγράφε ὁ Καθηγητὴς Ἰωάννης Φουντούλης: «Τί θα γίνε με τὸ θέμα διορθώσεως τῶν τροπαρίων τοῦ εσπερινοῦ τῆς Κυριακῆς Τελώνου καὶ Φαρισαίου, που παραλείπονται λέξεις καὶ ἀλλάζει τὸ νόημα τῶν τροπαρίων, τι θα γίνε με τὴ λέξη «ἀνεξάρτητον» ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ «ἀνεξάρνητον» στὴν ευχή τῆς οἰδοῦς ἡμέρας, τί θα γίνε με

2. Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑ, *Αἱ τρεῖς λειτουργίαι κατὰ τοὺς ἐν Ἀθήναις κώδικας*, ἐκδ. «Ὁ Σωτήρ», Πρόλογος, σ.γ'.

το «πᾶσαν τὴν βιωτικὴν»; Θα παραμείνει ως ἔχει το «φωναῖς ὁσίαις» ἢ το «φωναῖς αἰσίαις» στο «Φῶς ἰλαρόν»; Θα διορθωθεί κάποτε το «πάντα ταῦτα ἐξηφάνισσε», ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ «πάντα ταῦτα ἐξηφάνισται»; στο νεκρώσιμο ἰδιόμελο;»³. Ἡ ἐμμονή και ἡ μη προσπάθεια διόρθωσης αὐτῶν των πραγμάτων δεν σημαίνει ὅτι καταξιώνονται ἀπὸ τὴ μακροχρόνια χρῆση τους και ὡς ἱερά παράδοση τῆς Ἐκκλησίας που δεν ἐπιδέχονται ἐπεμβάσεις. Δεν χρειάζεται ἀπόφαση συνοδική για να γίνουν οἱ διορθώσεις των ἀβλεπτημάτων ἢ και ἡ κακή χρῆση τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης να πάψει να δημιουργεῖ προβλήματα κατανόσεως. Ἀς μη λησμονοῦμε ὅτι ἡ ὅλη δομὴ τῆς Ἐκκλησίας και τῆς λατρείας τῆς ἔχει ὅλα ἐκεῖνα τα στοιχεῖα που μποροῦν να λειτουργήσουν παιδευτικά και να διδάξουν γλώσσα, ποιητικό λόγο και ἦθος, αἰσθητική και μέτρο, σε ὅλους ὅσοι αγαποῦν ἢ λένε ὅτι αγαποῦν τὴν ευπρέπεια τοῦ οἴκου Τοῦ. «Ἡ λατρεία εἶναι μία θεμελιακὴ δραστηριότητα, δὲν ἔχει στατικό χαρακτῆρα, εἶναι κίνηση ζωῆς, πορεία πρὸς τὰ ἔσχατα, εἶναι ἢ πιστὴ τῆς Ἐκκλησίας ἐν κινήσει»⁴.

Αὐτὰ τα ἐντυπα λάθη πολλές φορές βλέπουμε να παρεισφρέουν και σε ἐπιγραφές ἢ να καταγράφονται ἀκόμα και στις εἰκόνες που με τὴ σειρά τους αποτε-

3. *Το αἶτημα τῆς λειτουργικῆς ἀναεώσεως στὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία*, Ἀθήνα 2003. Βλ. και τοῦ Ἰδίου *Τελετουργικά θέματα*, τ. Γ', ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας, Ἀθήνα 2007, σσ. 9-25.

4. Πρωτοπρ. ΑΛΚΗΒΙΑΔΟΥ ΚΑΛΥΒΑ, «Μερικὲς σκέψεις για τὴ λειτουργικὴ ἀνανέωση και μεταρρύθμιση», *Σύναξη*, τ. 61, σσ. 13-14.

λούν όχι απλά εικαστικά στοιχεία της λατρείας αλλά εικαστικά υπομνήματα που καταγράφουν την πίστη και το δόγμα. Βεβαίως οι ζωγράφοι δεν διέθεταν όλον εκείνο τον θεολογικό οπλισμό και τη γραμματική γνώση, γι' αυτό και παρατηρούμε συχνά γραμματικά ή και εκφραστικά λάθη. Ο ζωγράφος πολλές φορές γράφει στις επιγραφές του και τα ειλητάρια των αγίων κείμενα που ξέρει από μνήμης χωρίς να τον ενδιαφέρει ο σωστός γραμματικός ή συντακτικός τύπος. Όμως δεν είναι λίγοι οι ζωγράφοι που ξέρουν και τι ζωγραφίζουν αλλά και τι γράφουν στα μικρά κείμενα που χρειάζεται να γράφουν σε δέλτους και ειλητάρια. Μία τέτοια περίπτωση συναντάμε στο Καθολικό της Ιεράς Μονής Αγίας Τριάδος Σπαρμού-Ολύμπου της Ιεράς Μητροπόλεως Ελασσώνας, και αναφερόμαστε στην ιστορία του λειτουργικού κύκλου που αναπτύσσεται μέσα στην κόγχη του ιερού βήματος και ειδικότερα στη συλλειτουργία των αγίων Ιεραρχών Μεγάλου Βασιλείου, αγίου Ιωάννου Χρυσοστόμου, αγίου Γρηγορίου του Θεολόγου και αγίου Αχιλλείου. Στο κέντρο της παράστασης ιστορείται η αγία Τράπεζα που επιστέφεται με κιβώριο. Επί της αγίας Τραπέζης, που σκεπάζεται με κόκκινα άμφια, βρίσκεται το άγιο ποτήριο και λειτουργικό δισκάριο μέσα στο οποίο εικονίζεται ως βρέφος ο αμνός Χριστός σκεπασμένος με δισκοκάλυμμα. Δεξιά και αριστερά της αγίας Τραπέζης παρασκέονται δύο άγγελοι που κρατούν λειτουργικά ριπίδια, με ανάγλυφες παραστάσεις των εξαπτερούγων Σεραφείμ.

Δεξιά και αριστερά της αγίας Τραπέζης ιστορούνται ο Μέγας Βασίλειος και ο άγιος Χρυσόστομος, με τις λειτουργικές δέλτους να γράφουν ευχές της θείας λειτουργίας, στου αγίου Χρυσοστόμου την ευχή «Ὁ Θεός ἡμῶν ὁ τόν οὐράνιον ἄρτον τήν τροφήν τοῦ παντός κόσμου», στου αγίου Βασιλείου δε την εκφώνηση: «Εὐλογημένη ἡ Βασιλεία τοῦ Πατρός καί τοῦ Υἱοῦ». Πίσω από τον άγιο Χρυσόστομο εικονίζεται ο άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος και κρατά ειλητάριο που γράφει «Ὅτι πρέπει σοι πᾶσα δόξα», ενώ πίσω από τον άγιο Βασίλειο εικονίζεται ο άγιος Αχιλλεῖος του οποίου το ειλητάριο γράφει την εκφώνηση: «Τά σά ἐκ τῶν σῶν σοι προσφέροντες κατά πάντα». Οι άγιοι φορούν πολυσταύρια φελώνια που διακοσμούνται εσωτερικά με ανθικές παραστάσεις παρόμοιες με αυτές που διακοσμούν τις στολές των αγγέλων. Το ενδιαφέρον μας εδώ φυσικά εντοπίζεται στη γραφή του ειληταρίου του αγίου Αχιλλεῖου, που κατά ένα περίεργο τρόπο διασώζει την αυθεντική χειρόγραφη παράδοση της εκφωνήσεως, μια και εδώ και χρόνια η εκφώνηση αυτή έχει αλλάξει τύπο, δηλαδή έγινε: «Τά σά ἐκ τῶν σῶν σοι προσφέρον...». Είναι γεγονός ότι κατά την εποχή που ιστορούνται οι τοιχογραφίες και γίνονται αναστηλώσεις, είναι μία περίοδος πνευματικής ανάτασης για τη Μονή (αρχές 17ου αιώνα) γιατί οι προσωπικότητες που εμόνασαν, και είχαν την πνευματική ευθύνη, ο Ηγούμενος Σεραφεῖμ και ο αρχιερατεύων επίσκοπος Ιερεμίας, της

επισκοπής Πέτρας και Σαγονίας, αποτελούσαν εγγύηση για το αποτέλεσμα της αναστήλωσης αλλά και της πνευματικής προόδου της Μονής. Ο πρωτομάστορας, όπως υπογράφει, της συντεχνίας των αγιογράφων, Ιερέας Γεώργιος και ο Ιωάννης, προφανώς δεν ιστορούν τον ναό χωρίς την επιστασία του Ηγουμένου και του επισκόπου, αλλά και η ιερατική ιδιότητα του ζωγράφου, αποτελεί μία βάση για την ορθότητα και τη γνώση του λειτουργικού κειμένου που καταχωρεί. Η έρευνα του καθηγητή Τρεμπέλα στα χειρόγραφα της Εθνικής Βιβλιοθήκης Αθηνών επιβεβαιώνει το σωστό της εκφωνήσεως, δεδομένου ότι περισσότερα από 70 περίπου χειρόγραφα που μελέτησε, έχουν τη γραφή «σοί προσφέροντες». Το ίδιο συμβαίνει και σε χειρόγραφα άλλων βιβλιοθηκών, επισημαίνει ο Καθηγητής Φουντούλης. Η ίδια φράση απαντά και στην Αλεξανδρινή λειτουργία του αγίου Γρηγορίου του Θεολόγου: «Τά σά ἐκ τῶν σῶν δώρων σοι προσφέροντες κατά πάντα καί διά πάντα καί ἐν πᾶσι»⁵.

Ο καθηγητής Φουντούλης υποστηρίζει ότι «εκτός από τους παλαιογραφικούς λόγους, που μαρτυρούν αναμφισβητήτως ότι η παλαιά ορθή γραφή είναι το “προσφέροντες” και λόγοι εσωτερικής φύσεως της ευχής της αναφοράς, στην οποία ανήκει η φράσις, επιβάλλουν ως ορθή την εν λόγω γραφή. Η ευχή αρχίζει με διάλογο ιερέως και λαού και συνεχίζει μέχρι το τέλος

5. Απαντήσεις, ὄπ.π., σσ. 138-139.

της να διατηρεί τη διαλογική αυτή μορφή. Όχι μόνο τα λεγόμενα υπό του ιερέως αλλά και οι απαντήσεις του λαού αποτελούν αναπόσπαστα τμήματα του συνόλου και το ένα προϋποθέτει το άλλο... Σε αυτή ακριβώς τη σχέση με τα προηγούμενα και τα επόμενα της ευχής ευρίσκεται και το «μεμνημένοι τοίνυν ... τά σά ἐκ τῶν σῶν σοί προσφέροντες κατά πάντα καί διά πάντα, σέ ὑμνοῦμεν, σέ εὐλογοῦμεν ... ἔτι προσφερομέν σοι ...»». Και σημειώνει εμφατικά ο Φουντούλης: η μετοχή «σοί προσφέροντες» έχει την απόδοσή της στο «σέ ὑμνοῦμεν», όπου είναι και το ρήμα και η κύρια πρόταση. Άλλως το «σέ ὑμνοῦμεν» παρουσιάζεται ως εντελώς άσχετο προς τη συνάφεια της ευχής⁶ και βέβαια το αντίθετο διαταράσσει την όλη λογική συνάφεια της ευχής. Ο Φουντούλης υποστηρίζει ότι αυτή η αλλαγή της φράσης «σοί προσφέροντες» σε «σοί προσφερομεν» έγινε πιθανότατα την εποχή της επικράτησης της μυστικής ανάγνωσης των ευχών, οπότε οι απαντήσεις του λαού άρχισαν να χάνουν το νόημά τους. Η άγνοια λοιπόν των συμφραζομένων επέβαλε αυτές τις αλλαγές χωρίς κανένα νόημα, αφού οι ευχές ή οι εκφωνήσεις αποκτούσαν αυτονομία⁷. Αξίζει πάντως να σημειωθεί ότι, από όσες παραστάσεις του λειτουργικού κύκλου μελετήσαμε, σε κανένα άλλο ειλητάριο δεν αναγράφεται αυτή η εκφώνηση της θείας Λειτουργίας, παρά

6. Όπ.π., σ. 140.

7. Όπ.π., σ. 140.

μόνο σε αυτό του Αγίου Αχιλλείου της Μονής Αγίας Τριάδος Ολύμπου-Ελασσώνας. Επιπλέον ούτε ο Διονύσιος ο εκ Φουρνά ούτε ο Κόντογλου καταγράφουν αυτή την εκφώνηση στα ειλητάρια των ιεραρχών που προτείνουν προς αγιογράφιση. Προφανώς ο ιερέας-αγιογράφος του Σπαρμού, θέλει να επαναφέρει στην τάξη τους συμπρεσβυτέρους του και έτσι η ιστορήσή του αποκτά και έναν επιπλέον διδακτικό χαρακτήρα.

Η θεία Λειτουργία.

*Ο άγιος Αχιλλεύς
(λεπτομέρεια).*

*Το ειλητάριο
του αγίου Αχιλλείου.*